FATTIGGÅRDEN I HOLBÆK

Af **Anton Hansen.**

Det var en bemærkelsesværdig begivenhed, der indtraf, da Holbæk byråd den 22. juli 1909 vedtog at nedlægge fattiggården fra oktober flyttedag samme år, og derefter anbringe de arbejdsdygtigste af de 47 alumner, der var tilbage, deriblandt en 36-årig kvinde med et 1-årigt barn, på arbejdsanstalten, og »resten af de fattige, de gode, gamle i almindelighed over 60 år, kun lidet arbejdsdygtige«, som det hed i indstillingen, i private plejehjem.

Forud herfor var dog allerede i 1901 en del overført til arbejdsanstalten, og da byen i 1907 fik overenskomst med amtet om anbringelse af arbejdsuvillige og sindssyge på anstalten, var tilgangen blevet en del begrænset, og nedgang i antallet af indlagte sporedes, hvilket også var nødvendigt alene af den grund, at det stykke jord, hvorpå man i væsentlig grad beskæftigede de arbejdsføre i arbejdshuset ,var frastykket til opførelse af rådhuset.

Desværre blev det ikke lige straks den store humane revolution, som man kunne have haft grund til at vente. En del af »de gode, gamle« blev nemlig anbragt i pleje hos den afdøde fattiggårdsbestyrers enke, der stadig blev boende på gården, og forblev således under nogenlunde samme forhold som før. For dem mærkedes ingen større forandring. »Julle-Anders« kneb og mishandlede stadig sin syge kammerat, Groes, som han maatte passe, og madam Petersens og jomfru Bjerrings triste øjne sås stadig skue længselsfuldt hen af Kirkestræde.

Som kommunens tilsynsførende med fattigunderstøttede, anbragte i privat pleje, konstaterede kaptajn Hede-

gren og jeg så sent som i 1917, at det var forbudt at gå udenfor gården, de måtte ikke engang gå over og sidde på bænkene i Kirkealleen, hvorfor byrådet da også kort tid efter vedtog at sprede disse gamle stakler til forskellige plejehjem i byen. Først da var fattiggårdsånden og -mentaliteten helt udryddet.

Nå, udelukkende humanisme var det vel heller ikke, der lå til grund for byrådets vedtagelse om fattiggårdens nedlæggelse, i hvert fald slås der også i indstillingen stærkt på det økonomiske, ligesom det fremhæves, at kommunen sikkert vil opnå en formindsket tilflytning af yngre, fremmede fattige, idet det snart vil rygtes, at det at komme under offentlig forsorg i Holbæk, i de fleste tilfælde er ensbetydende med at komme på arbejdsanstalten.

Fattiggården i Klosterstræde havde tidligere været en fornem ejendom, opført ca. 1670 af sognepræst, magister Søren Maj, og senere beboet af forskellige fremtrædende personer, f. eks. borgmester Lyders, herredsfoged Dall og overkrigskommissær Forbæck. Holbæk kommune havde købt denne ejendom allerede i 1848, men det var først i 1853 man indrettede den til fattiggård og friskole, og derved tildels udslettede det sidste anstrøg af fornemhed i dette bykvarter.

Nu havde man altså et sted, hvor man kunne afsondre »fattiglemmerne«, som man benævnte såvel værdige som uværdige trængende, saaledes at borgerskabet til daglig forskånedes for synet af disse stakler. Kun om lørdagen, når de havde udgangstilladelse, hjemsøgte de i deres særprægede påklædning forretninger og de mere velstående borgerhjem for at tigge en- og toører sammen, og mangen vellykket rus blev en sådan aften transporteret hjem til Fattiggaarden af såvel mænd som kvinder.

En sådan rus måtte udsoves i fattiggårdens private arrest, der var indrettet i et lille udhus, der endnu forefindes med jernstænger for vinduerne og et lille glughul i døren.

Der nævnes dog også et eksempel på, hvorledes det kunne gå, hvis ikke rusen blev båret direkte hjem på fattiggården. Det skal være sket i fattiggårdens tidligste tid, at et gammelt subjekt, som opholdt sig der, på en udgangsdag var blevet så beruset, at han ikke vendte tilbage. Selv om han ikke efterlod sig noget større savn, skulle han for en ordens skyld helst findes, og det blev han. Ude på proprietær Ragers marker i nærheden af det nuværende Østre Anlæg fandtes nogle store latrinkuler, og i en af disse fandtes han ved forårstømningen, eller rettere sagt et mandsskelet, som man mente måtte stamme fra ham. Denne overlevering har jeg ikke kunnet få bekræftet, men den lyder jo meget troværdig.

For de arbejdsføre fandtes et arbejdshus, der dog som nævnt blev nedrevet ved Rådhusets opførelse, da det lå i vejen for dette byggeri. Vaskehuset, hvor fortrinsvis kvinderne beskæftigedes, er også nedrevet, men dets beliggenhed kan dog endnu ses i gårdens sydvestlige hjørne.

Hvad var det så for mennesker, der havnede i denne kombination af fængsel, arbejdsanstalt, sindssygeanstalt og alderdomshjem? Ja, det var alle mulige slags folk, der med eller uden egen skyld var blevet ude af stand til at klare sig selv. Der var selvfølgelig et stort kontingent af drikfældige og arbejdssky mænd, og der var for den sags skyld ogsaa kvinder af denne kategori, der var kvinder, der så stort på forholdene og brød sig pokker om præstens velsignelse til at vorde frugtbare og mangfoldige, de kom jævnligt tilbage for gavmildt at aflevere frugterne af deres varmblodighed, altså et broget og lidet tiltalende udsnit af menneskeheden, hvoriblandt man uden skrupler anbragte stakkels mennesker, som på grund af sygdom og alder måtte søge offentlig hjælp, den første lov om alderdomsunderstøttelse kom jo først i 1891. For gifte personer betød en sådan anbringelse skilsmisse, idet mand og hustru anbragtes i hver sin afdeling, uden adgang til nærmere at omgås hverandre.

Fattiggården o. 1900. — Til venstre baghuset, hvor lemmerne boede. I midten museumsgårdens to store lindetræer og et plankeværk, bag hvilket ses friskolens ældste, nu nedrevne hus. Bagest ses taget af friskolen, nu museets hovedbygning.

Som det fremgår af indledningen, har der været en meget stærk belægning i de to bygninger, der anvendtes til bebyggelse, men lofterne var da også taget til hjælp. Denne stærke sammenstuvning af mange forskellige slags mennesker har næppe medvirket til at højne moralen, men det var vel heller ikke engang tilsigtet. Så meget er sikkert, at der umuligt kan have været de 250 kubikfod luft i sovestuerne pr. person, som udkrævedes i sådanne anstalter i h. t. indenrigsministeriets cirkulære af 9. april 1869.

Hvorledes levede så disse stakler iøvrigt? Ja, herom læser man bl. a. i et reglement fra 1870, hvori bespisningen beskrives således:

Middag:

Søndag: kødsuppe med boller, hvidkål, kartofler eller risengryn, 1 pot til hver. Eftermad: 25 kvint kød uden sener og ben.

Mandag: byggrynsvandgrød, 1 pot til hver med ¼ pot mælk. Eftermad: kartofler med salt ($^1/_{16}$ pund«, hver ni kartofler og 13 kvint stegt flæsk.

Tirsdag: grøn søbekål eller mælkegrød eller vælling eller kærnemælkssuppe, 1 pot til hver. Eftermad: saltet kød, 25 kvint råt, eller saltet flæsk, 13 kvint råt. Kødet eller flæsket koges eller steges.

Onsdag: som mandag.

Torsdag: tykke gule ærter eller kørvelsuppe eller kærnemælkssuppe, 1 pot til hver. Eftermad: 13 kvint flæsk råt.

Fredag: grynsuppe eller vælling eller bollemælk, 1 pot til hver. Eftermad: 13 kvint flæsk råt.

Lørdag: øllebrød, 1 pot til hver. Eftermad: som mandag.

Frokost og Aftenmad:

En pæl varm afblæst mælk morgen og aften eller i mangel af mælk ½ pot varmt øl.

Brød: 1¼ pund daglig.

Øl: 3 pægle daglig i maj, jun, juli og august måneder. I de øvrige måneder 1½ pægl daglig.

For denne luksusbespisning erholdt opsynsmanden 18 skilling daglig i de fire sommermåneder og 17 skilling daglig resten af året. Det var dog tilladt alumnerne at købe skrå og snustobak, brød, smør, ost og andre fødevarer — men under ingen omstændigheder røgtobak og brændevin — for de penge, som indtjentes ved forceret arbejde.

Juleaften serveredes et ekstra måltid.

Om arbejdspræstationen indeholder reglementet også udførlige oplysninger, hvoraf det fremgaar, at hvert »lem« i ugens 6 arbejdsdage skulle præstere:

af kartning	8	pund
„ strikning	12	„
„ spind af uld	2	„
„ do. af hør og blår	3	„
„ strikning af lange strømper	2	par
„ „ af korte do.	3	„
„ „ af fingervanter ...	2½	„
» » af bælgvanter	3	„
„ kostebinding af piasava	60	stk. koste
» vævning af sivmåtter	12	„ måtter
„ fletning af siv	500	alen.

I de første 4 uger et »lem« var indlagt, udkrævedes dog kun ¾ af de forskellige foranførte arbejdsydelser, men så var der heller ingen pardon længere. Hvis ikke den reglementerede arbejdsydelse herefter blev præsteret, blev synderen efter ugens udløb straffet enten ved fratagelse af sin søndagseftermad eller han sattes til arbejde som på en søgnedag eller han indsattes i arresten. Det var dog ikke nok hermed, endvidere blev det manglende arbejdskvantum fradraget i de følgende ugers overarbejde, der ellers blev betalt efter følgende regler:

1. For kartning: for det første ½ pund 1 skilling, for det andet halve pund 2 skilling og for hvert halve pund mere 1½ skilling.
2. For strikning: for det første ½ pund ½ skilling, for det andet det ½ pund 2 skilling og for hvert ½ pund mere 1½ skilling.
3. For spind af blår: for det første ½ pund 1 skilling, for det andet ½ pund 2 skilling og for hvert ½ pund mere 2½ skilling.
4. For spind af hør og uld: for det første ½ pund 3 skilling, for det andet ½ pund 4 skilling og for hvert halve pund mere 5 skilling.
5. strikning af lange strømper: for et halvt skaft 1 skilling, for et helt skaft 2½ skilling, for en hel strømpe 5 skilling.
6. Strikning af korte strømper: for et skaft 1 skilling, for en hel strømpe 3 skilling.
7. Strikning af fingervanter: for ½ vante 1 skilling, for en hel vante 3 skilling.
8. Strikning af bælgvanter: for ½ vante 1 skilling, for en hel vante 2 skilling.
9. For piasavakostebinding: for det første halve dusin ½ skilling pr. kost, derover 1 skilling pr. kost.
10. For måttefletning: for de første 6 stk. 2 skilling pr. måtte, derover 3 skilling pr. stk.
11. For sivfletning: for de første 50 alen 1 skilling pr. 25 alen, derover 2 skilling pr. 25 alen.

De på denne måde indtjente beløb administreredes af opsynsmanden, dog efter pågældendes eget ønske til indkøb af de i reglementet tilladte fødevarer og tobak.

Det siger sig selv, at en fast disciplin over de dårlige elementer og en stærk påpasselighed overfor sindssyge og

åndssvage var nødvendig, men disse strenge bestemmelser blev også praktiseret overfor de hæderligere, men syge og gamle mennesker, der ikke mødte megen forståelse eller hensyntagen.

I fattiggårdens 55-årige beståen var ialt ansat 3 opsynsmænd, som det hed i begyndelsen. Den første var rebslager Peter Hvidtfeldt, der tiltrådte den 4. juli 1854 og fortsatte til sin død den 1. juni 1862. Efter Peter Hvidtfeldts død fik hans enke, Ane Marie Hvidtfeldt, lov til at fortsætte til april flyttedag 1863, men der var dog stor betænkelighed ved »at overdrage en post, hvorved der var forbundet tilsyn med afsindige og ustyrlige personer, til et fruentimmer«. Madam Hvidtfeldts regime må dog have varet noget længere, for først til oktober flyttedag 1864 kom der en ny opsynsmand, det blev kommandersergent Wilhelm Johan Keller fra København.

Keller fungerede til 1890, da han afløstes af N. P. Larsen, der nu fik titel af fattiggårdsbestyrer. Denne ændring i stillingens benævnelse var det første synlige udslag af en begyndende humanere tankegang, der dog ikke lige straks gav sig udslag i en humanere behandling af dem, der var under offentlig forsorg. N. P. Larsen og hustru blev det sidste bestyrerpar på Holbæk fattiggård.

Der blev holdt streng hustugt på Holbæk fattiggård. Utilstrækkelig arbejdsydelse og brud på den strenge husorden eller respektstridighed kunne medføre fratagelse af madrationer, nægtelse af udgangstilladelse og adgang til arbejde i fritiden, i grovere tilfælde kunne indespærring tages i brug. En sådan indespærring må dog ikke altid have fundet sted i arresten, i hvert fald hændte det engang, at en kvinde forsøgte flugt fra sin indespærring, og fra et tagvindue lod sig glide ned på vaskehustaget, der imidlertid ikke kunne bære denne belastning, saaledes at hun blev hængende med begge ben igennem taget, indtil hun blev hjulpet ned.

Overfor trodsige og genstridige børn, der gjorde sig

Klosterstræde o. 1900. — Til højre Borchs håndgerningsskole, derefter fattiggården (ved porten en lille flok skolebørn), så rådhuset, i baggrunden den gamle gård i klosterporten.

skyldige i grov uorden, urenlighed og andet lignende, kunne korporlig afstraffelse bringes i anvendelse, det skal således nok have været en del benyttet. Forøvrigt fortæller en gammel dame, der hele sit liv har boet i en naboejendom, at det var den almindelige opfattelse, at der også blev anvendt korporlig afstraffelse af voksne. Særlig synes dette at have været tilfældet i Kellers tid, hvor han og hans hushjælp Ane førte et hårdhændet regimente over de dem betroede »lemmer«.

En anden gammel dame fortæller som et eksempel herpå, hvorledes hun som barn engang var sendt over på fattiggården med nogle æbleskiver til en gammel skrædersvend, der arbejdede for hendes fader, når denne havde arbejde til ham, og ellers tilbragte sine arbejdsløshedsperioder på »gården«. For at opsynsmanden ikke skulle opdage indsmuglingen, blev æbleskiverne skjult i en muffe,

men Keller var lige så mistænksom som han var nidkær i embedet, saa han anede sammenhængen, rev muffen fra den forskrækkede skolepige og strøede æbleskiverne ud på stenbroen til høns og fugle. Alene en sådan sandfærdig beretning karakteriserer jo hele den ånd, som herskede i dette og formentlig også i andre samtidige forsørgelses-»hjem«.

Til opsynsmandens delvise undskyldning skal dog bemærkes, at reglementets § 15 havde følgende ordlyd: »Røgtobak og brændevin må ikke nydes af noget arbejdslem, og lemmerne maa ikke modtage gaver af slægt og venner under opholdet i tvangsarbejdsanstalten for derved at nyde bedre forplejning, da denne uden undtagelse skal være ens for alle, forsåvidt den ved egen flid erhvervede overfortjeneste ikke gør ændring heri«. Det har dog næppe været store rariteter, man kunne erhverve sig for disse småskillinger. Om »lemmerne«s begærlighed efter afveksling i kosten fortæller en mand, der som barn gik i friskolen, at når børnene derinde f. eks. sugede saften af stikkelsbær og kastede bælgene over plankeværket ind i fattiggårdens åbne rendesten, samlede »lemmerne« dem op og spiste dem.

Det første praktiske udslag af humanisme møder man først i 1907, da byrådet vedtog, at der fremtidig skulle gives pålæg på maden, hvorfor fattiggårdsbestyreren skulle have et vederlag af 10 øre daglig for hver person. Samtidig fik hver person en kop kaffe daglig. I begyndelsen måtte hver enkelt balancere med sin kaffekop fra køkkenet til opholdsstuen, men da mange gamle spildte en del af kaffen på denne tur over de toppede brosten, foranledige den tilsynsførende, at de yngre bar kaffen over i kander, og derefter udskænkedes den i kopperne.

Endvidere blev der ved samme lejlighed indrettet vaske i sovestuerne således, at alumnerne, der altid tidligere havde vasket sig i fri luft, nu kunne vaske sig indendørs, og der blev indført badning, hvad der havde været noget

ukendt, men iøvrigt forstod bestyrer Larsen, at den nye tid krævede nye former for behandling af de gamle, og den mand, som dengang på byrådet vegne førte tilsyn med fattiggården, fortæller, at han havde en ærlig villie til at samarbejde om forbedringer hist og her, hvor det særlig kunne tiltrænges.

Bestyrer Larsens forståelse af vanskelighederne, der var forbundne med hans stilling, fremgår af, at han i daglig sprogbrug afskaffede ordet »lemmerne«, hans børn måtte kalde dem »folkene«, og de øgenavne, »Lærke-Anders«, brødrene »Hoppende strit«, »Julle-Anders« (der havde sit tilnavn efter sin forhenværende kone, der kaldtes »Julle«, men nok nærmest var en »Nille«) o. s. v., måtte ikke benyttes indenfor fattiggårdens område.

Bestyrerparrets børn deltog i juleforberedelserne; sammen med de mest fingerfærdige af de forsørgede klippede og klistrede de kræmmerhuse til juletræet, der selve juleaften tændtes i den store arbejdsstue. Her samledes så alle i deres bedste klæder omkring træet, og til slut serveredes æbleskiver og punsch, og de fik så alle en svingom. Bestyrerparrets børn kendte intet til privat juletræ, de holdt jul med folkene til det var forbi, så fik de først deres julegaver, naar de kom over hos dem selv.

Om de indendørs forhold før århundredskiftet vides så godt som intet; selv meget gamle borgere ved intet herom. Jerntæppet var nede ligesom for nutidens koncentrationslejre.

Politikere fra forskellig politisk side indså imidlertid det uværdige i den måde, hæderlige gamle og trængende blev behandlet på, og brave og forstående mænd gjorde det første skridt til en social lovgivning i Danmark. Den første lov af denne art var loven om alderdomsunderstøttelse, som man efter lang tids debat fik vedtaget i 1891. Året efter fik man sygekasseloven og derefter fattigloven med regler for »fattighjælp uden fattighjælps virkning«, og den første ulykkesforsikringslov kom i 1898. Efter

gennemførelsen af folkeparlamentarismen i 1901 fik man yderligere hjælpekasseloven og arbejdsløshedsloven i 1907 samt loven om børn udenfor ægteskab i 1908. Det var således et naturligt led i hele udviklingen, at fattiggårdene efterhånden nedlagdes. Man var simpelthen begyndt at betragte disse gårde som skampletter på den offentlige forvaltning, og derfor forsvandt de. Således også fattiggården i Holbæk.

De gamle bygninger var selvfølgelig ikke sluppet uskadte igennem denne 55-årige trængselstid; men da de dog lykkeligt havde undgået den etage, som man i 1864 i fuldt alvor drøftede at bygge ovenpå de bestående bygninger, kunne disse restaureres, og efter at forhusets facade var bragt tilbage til det oprindelige udseende, kunne denne gamle præste- og borgmestergård bevares som et minde om fortiden og samtidig anvendes som museum for by og opland. En værdig og passende afslutning for en ejendom med en så broget historie.